

DOI:

УДК 94+347.67(477.8-21-89)“16”

Наталія Білоус (м. Київ)

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ

E-mail bilousnat@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6036-3204>

«Всѣ рѣчи свои рухомыѣ от мала до велика...». Світ речей і предметів волинських городян в XVII ст.

*Метою статті є висвітлити окремі майнові аспекти, пов'язані з успадкуванням рухомих речей жителями міст Волинського воєводства. Джерельною базою дослідження послужили тестаменти городян, що вписувалися до волинських міських та городських книг у XVII столітті. У вітчизняній історіографії досі відсутні спеціальні комплексні дослідження, що розкривали б згадані аспекти. **Наукові підходи** базуються на застосуванні методів «нової соціальної історії», історії повсякдення та мікроісторії. У дослідженні акцентується увага на матеріальному вимірі буденного життя пересічних мешканців міст Волині, їх ставлення до рухомих речей і окремих предметів. **Наукова новизна** дослідження полягає у висвітленні матеріального світу заповідачів у світлі актів останньої волі XVII ст. **Висновки.** Переліки майна в заповітах городян починалися з найважливіших для тестатора речей, існувала певна їх ієрархія або градація. Найціннішими вважали вироби з благородних металів – золота і срібла, коштовні прикраси, потім – з цини (олова) і міді, а завершували цей перелік одяг та інші речі. Іноді тестатори дарували речі, що не становили особливої цінності у матеріальному вимірі, але мали нагадувати спадкоємцям про колишнього господаря. Значна кількість домашньої худоби зайвий раз свідчить про велику роль аграрної складової господарської діяльності багатьох мешканців волинських міст. Пересічні міщани найчастіше згадують предмети гардеробу, описуючи принагідно тканину, з якої вони були виготовлені, колір, окремі частини одягу, види хутра, що використовувалися при пошитті чи як оздоба. Вбрання засвідчує проникнення до волинських міст західних впливів, а водночас існування сталих східних запозичень; тут поєднувалися модні новинки з глибокою архаїкою, що творило різностильовий мікс. Порівняно з одягом постіль, посуд та інші побутові предмети (прикраси, книги, зброя, домашній інвентар) згадуються спорадично. Тестатори з волинських міст постають загалом людьми практичними і прагматичними, оцядливими, такими, що дбають про своє майно. Речі для них мали утилітарне значення, а коштовності сприймалися як «мобільні артефакти», які можна було продати або заставити в разі потреби. Незважаючи на специфіку такого джерела, як тестамент, аналіз його матеріальної частини є важливим джерелом для дослідження матеріальної культури ранньомодерного міського соціуму.*

Ключові слова: тестаменти, спадщина, рухомі речі, городяни, міста, Волинь, XVII століття.

Natalia Bilous (Kyiv)

Candidate of Historical Sciences,

senior research worker Institute of History of Ukraine NASU

E-mail bilousnat@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6036-3204>

The World of Things and Objects of Volhynian Dwellers in the 17th Century

*The purpose of the article is to highlight individual property aspects related to the inheritance of movable things in residents of the Volhynian Voivodeship. The source base of the research served testaments of dwellers, which fitted to the Volhynian town and castle books in the 17th century. In Ukrainian historiography, still no special comprehensive studies revealed the mentioned aspects. **Scientific approaches** are*

based on the use of methods of «new social history», the history of everyday life, and microhistory. The study emphasizes attention to the material dimension of the everyday life of ordinary inhabitants of Volhyn, their attitude to movable things and individual objects. **The scientific novelty** of the study is in the coverage of the material world of the testators in the light of the last wills of the 17th century.

Conclusions. The lists of property in the last wills of the townsmen began with the most important things for the testator; there was a certain hierarchy or gradation. The most valuable, considered products from noble metals – gold and silver, expensive jewelry, then – from tin and copper, and completed this list of clothing and other things. Sometimes testators gave things that did not constitute a special value in material terms, but had to remind the heirs of the former host. Given the agrarian nature of the majority of Volhynian towns at the time, land and real estate were the most valuable assets and most secure investments for the townsmen. The average burgers often mention the wardrobe objects, describing the fabric from which they were made, color, separate parts of clothing, species of fur, used in sewing or as a decoration. The outfit of penetration to the Volhynian towns of Western influences, and at the same time, the existence of stable oriental borrowing. Here combined fashionable novelties with a deep archaic that created a diverse mix. As to bedding, dishes and other household items (jewelry, books, weaponry, and home inventory) are mentioned sporadically. Testators from Volhynian towns are generally practical and pragmatic, saving, such that they care about their property. Things to them had utilitarian significance, and jewelry was perceived as «mobile artifacts» that could be sold or stated if necessary. Despite the specifics of such a source as a testament, the analysis of its material part is an important source for the study of the material culture of the early-modern urban society.

Key words: testament, legacy, movable things, town dwellers, towns, Volhynia, 17th century.

Акти останньої волі або тестаменти людей ранньомодерного часу – розпорядження, спрямовані на порятунок душі і поховання тіла, щодо розподілу майна між спадкоємцями, сплати боргів та ін. – носії цінної інформації для дослідження багатьох аспектів функціонування міського суспільства. У ранньомодерний час вважалося, що спадок, накопичений впродовж життя, мав бути належно розподілений між членами родини або записаний на благодійні цілі. Водночас тестаменти вказують на символічний вимір практики заповідання, адже важила не тільки вартість речі, якою обдаровував тестатор, а й сама згадка про ту чи іншу особу, що закріплювала зв'язок між людьми¹. Земля або нерухомість у місті становили для волинських городян найбільшу матеріальну цінність і надійне вкладення капіталів. Купці і торгівці більше цінували готівку або товар, який можна було продати. Метою даної статті є висвітлити окремі майнові аспекти, пов'язані з успадкуванням рухомих речей жителями волинських міст. Джерельною базою дослідження послужили тестаменти городян, що вписувалися до волинських міських та гродських книг у XVII столітті.

Рухомі речі (лат. *mobilia*) були важливим елементом майнових розпоряджень тестаторів. Вони згадуються, щоправда, не у всіх заповітах волинських городян. Цілком імовірно, що в частині випадків вони розглядалися як невід'ємна частина нерухомості й переходили разом із нею до рук спадкоємців. Приміром, луцька міщанка Пелагія Обуховая так охарактеризувала своє рухоме майно: «вси маєтности мое, штомъ колвекъ мела и маю, злота, серебра, шать, цыну, мѣди и иного начинья и спряту домового»². Парфен Голузка з Луцька так висловився з цього приводу: «Do tego rzeczy moje wszystkie tak leżące, jako i ruchome, jako złoto, srebro, szaty, cynę, miedź i wszystek sprzęt domowy od mała do wiela, co jeno rzeczą ruchomą nazwać się może»³. А шляхтич Мартин Приборський так зазначив щодо своїх рухомих речей і «живого інвентаря»: «всѣ речи свои рухомые от мала до велика, то ест гроши готовые, серебро, цын, мѣдь, збожеѣ ѡзимое в гумне дворца моего Белоберезского зложоное, коровы всѣ доинные и недоинные, коне два мышастых и воз котчи»⁴. Деякі тестатори записували такі речі окремим реєстром як додаток до заповіту,

⁹ Докладніше див.: Білоус Н. За крок до Вічності. Мешканці міст Волині у світлі тестаментів кінця XVI–XVII століть. - Київ: Інститут історії України НАНУ, ВД «Простір», 2021. – 536 с.

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 25, оп. 1, спр. 41, арк. 675 зв.

³ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 160, арк. 1649.

⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 5 зв.

про що самі зазначали: «Сын, miedź, wszystkie sprzenty domowe, co osobnym rejestrem mianować będą, dziatkom moim należeć ma»⁵. Але такі реєстри до міських книг рідко потрапляли, тож практично неможливо дізнатися про їх зміст.

Серед заповідачів були й особи, які говорили про своє «убозтво», тобто відсутність речей, які вони могли передати у спадок. Таким був наприклад гайдук з Дубна Андрій Іванович Косович, який 17 жовтня 1648 р. оформив свій тестамент, а 18 березня 1649 р. його тесть Мисько Симоненя приніс документ до міського уряду для запису до урядових книг. Заповіт був написаний у воєнній роки, коли точилися військові дії на території Волині, про що згадує сам тестатор. Він служив у війську сандомирського воєводи, а під час нападу козацького війська і розгрому втратив в обозі практично всі свої речі, а їх залишок пограбували козаки в Дубно: «Uboztwa żadnego tak pieniędzy, srebra i sukien nie mam, gdyż com kolwiek z wiernej a krwawej wysługi mojej miał, tedy teraz w obozie gdy nas rozgromiono, pobrano, a ostatek uboztwa co się było zostało, tedy i to Kozacy wszystko będąc teraz w Dubnie pobrali, że się nic nie zostało»⁶. Судячи з усього, до початку військових дій він був далеко небідною людиною, оскільки серед своїх боржників згадує двох дубенських євреїв, яким позичив сумарно 50 злотих, один з них невдовзі встиг повернути 10 злотих на похорон його дружини⁷. Інший цікавий випадок зафіксований у заповіті дубенської міщанки Катерини Хвалькевичової (30 IX 1701), яка пригадувала як її рідний дядько під час війни 1648-1654 рр. («pierwszej Kozaszczynu») закопав 12 злотих, але житель з сусіднього села викопав ці гроші і позичив (!) їм на господарство⁸.

Серед найбільш згадуваних рухомих речей – одяг і «живий інвентар» – свійська худоба. За-

можні та середньозаможні міщани крім нерухомості залишали дітям у спадок чимало домашньої худоби, яку докладно перераховують. Наприклад, Дорота Якубова Гроховальська з Олики заповіла чоловікові і дітям 10 голів рогатої худоби, четверо коней, двох жеребців, 24 вівці і 21 свиню⁹. Олицька солодовничка Лукашиха серед своїх рухомих речей спершу згадує 5 свиней, яких розподілила таким чином: стару свиню і два вепра передавала дочці Марині, двоє свиней – останньому чоловікові Лукашові¹⁰. Аполонія Більцова, вдова олицького писаря Мартина Більця, своїй племінниці Магдалені Пшизолівській, дочці покійного брата, відписала корову і двох рудих бичків, двох биків-озимків, корову з телям¹¹.

Більшість олицьких тестаторів, заповідаючи домашню худобу, зазначають її кількість, в окремих випадках – масть. Так, Мартин Дорошеня залишив дружині і малим дочкам Марусі і Паласі (на додачу до хати та городу) гнідого коня, 4 кози, 5 овець, 4 свині¹². Купець Якуб Добко розпорядився таким чином: білу корову з телям – дочці, а лису гніду корову з теличкою і телям від цієї корови – дружині¹³. Скарбовий гайдук з Дубна Томаш заповів своїй третій дружині молоду чорну корову (теличку), а старшому синові Грицьку – двох волів, кобилу і чорну корову¹⁴. Ковельський міщанин Іван Посушка відписав своїм дітям пару волів, три корови, 17 овець та «інший домашній дріб'язок» у вигляді свиней, кіз, гусей¹⁵. Деякі тестатори крім домашньої худоби взагалі не згадують про інші рухомі речі і дуже рідко заповідають домашню птицю. Наприклад, Миколай Сахнович, крім двох вепрів, семи свиней, шести овець, тисавої кобили з лошам (з возом і хомутом) заповів своїй дружині з малими дітьми 8 гусей¹⁶. Міщанин-огородник

□ ЦДІАК України, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 31 зв.

⁶ Там само, ф. 33, оп. 1, спр. 6, арк. 29 зв.

⁷ Там само.

⁸ Там само, спр. 13, арк. 32.

⁹ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 170 зв.

¹⁰ Там само, спр. 4, арк. 72 зв.

¹¹ Там само, спр. 7, арк. 188-188 зв.

¹² Там само, арк. 49.

¹³ Там само, арк. 167 зв.

¹⁴ Там само, ф. 33, оп. 1, спр. 1, арк. 343.

¹⁵ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 8, арк. 16 зв.

¹⁶ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 171–171 зв.

Йовко Мискевич вочевидь займався розведенням і продажем домашньої худоби, про яку в тестаменті згадує як про «товар», який передавав у спадок старшому синові від першого шлюбу і другій дружині з малими дітьми. Так, Омелькові дісталися (крім городу) кобила з возом і хомутом, дві старих вівці і одна молода. Дружині Марині і двом дітям (Івасю 4-х років і Мелашці 2-х роцків) тестатор залишив крім хати з земельною ділянкою пару волів (один був старий, другий – драпастий), руду «яловичку», свиней та 10 овець¹⁷.

У ранньомодерному соціумі особливо цінувалися коні, які підкреслювали престиж власника і були незамінним засобом пересування. Вони часто згадуються у шляхетських заповітах, спорадично – у міщанських та духовних осіб. Так, шляхтич Михайло Волк-Ланевський, слуга Альбрехта Мошковського, акцентує увагу на тому, що купив коня-бахмата за 40 злотих¹⁸. За таку ж суму купив коня лентвійт Марк Ніфанович і просив його продати, а гроші використати на похорон і поминання його душі¹⁹. Заможна олицька міщанка Маріанна Слоньчина згадує у своєму заповіті тисавого коня за 60 злотих, який колись належав її чоловікові²⁰. Парох ковельського костелу Мартин Овакович був власником чотирьох коней: трьох гнідих і одного білого. Двох гнідих з коляскою він розпорядився передати сестрі, старого гнідого коня – канторові костелу Станіславу, а білого – своєму слугі Саськові²¹. Купець Яцько Ленчиць пригадав, що купив зі своїм товаришем двох коней – гнідого і вороного за 66 злотих.²²

Як відомо, одяг у ранньомодерному суспільстві був свого роду маркером, що визначав соціальний статус людини, а для міщан був ще й капіталовкладенням і передавався у спадок²³. Інформація про одяг обмежується передусім назвами окремих його частин, кольорів, матерії, з

якої він був пошитий та імені нового власника, кому він призначався, рідко зазначається його вартість. Одяг дарували найчастіше дітям, онукам, або шлюбному партнеру. Зазвичай сини успадковували одяг по батькові, а дочки – по матері. Траплялися випадки, коли чоловік успадковував речі по дружині і навпаки, а дочки – по батькові, означало це те, що такий одяг служив як вкладення капіталу. Одяг зазвичай мав кількох власників і навіть коли виходив із ужитку, його перешивали, подовжуючи життя речей. Таке ставлення було характерне для всіх міщан, незалежно від майнового статусу.

Жителі волинських міст найчастіше вживали щодо верхнього одягу (кожухів, жупанів, кунтушів, кафтанів) за річпосполитською традицією узагальнюючі назви «сукні» або «шати». У гардеробі заможних міщан були делії, а бідніших – баранячі та кролячі кожухи. Гермаки і копеняки, якими рясніють тестаменти XVI ст., все рідше згадуються в XVII ст. Їм на зміну приходять жупани, кожухи, кунтуші, фerezії, делії. Пересічний шляхтич і міщанин могли мати по два жупани, з яких один був для щоденного вжитку, а другий – святковий. Жупани відрізнялися якістю тканини, що залежало від заможності їх власників. У волинських тестаментах найбільш часто згадуються жупани, пошиті з фалендишу. Заможніші міщани шили жупани з адамашку і підшивали їх хутром. Вони різнилися кольором: сірим, зеленим, лазуровим, чорним, фіолетовим. Жупан «литовський» зі срібними гудзиками згадує серед свого майна олицький купець Іван Йовтухович²⁴, а міщанин Самійло Гудневич мав у своєму гардеробі три жупани: атласовий, кольоровий з позолоченими гудзиками «оливкової масті» та поношений, шитий з кармазину. Крім того він згадує туркусовий кунтуш з атласовим листям, зелену фалендишову «делійку», вільчуру, оксамитову шапку,

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 171–171 зв.

¹⁷ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 99.

¹⁸ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 519 зв.

¹⁹ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 6, арк. 13 зв.

²⁰ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 91.

²¹ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 2, арк. 20.

²² Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 121.

²³ *Bartkiewicz M. Odzież i wnętrza domów mieszczańskich w Polsce ... – S. 141-185; Zielecka-Mikołajczyk W. Prawosławni i unici w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku ... – S. 222.*

²⁴ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 4, арк. 67 зв.

підшиту соболями²⁵. Ковельський лентвіт Марк Ніфанович заповів своїм онукам фалендишову делію з позолоченими гудзиками, підшиту баєю, а зятеві – свій старий одяг²⁶.

Популярними були також фerezії, делії і курти. Так, гардероб шляхтича Михайла Волка-Ланевського складала «фerezия лязуровая фалендышовая, лисами подшिताя, фerezия чирвоная блакитным киром подшита, курта лязуровая фалюндышовая, кафтан *отцовский*, курта чирвона и делюра брунатна, жупан *чирвоны козацкии, инших куртъ две* [...] Делія фалюндышовая, китаюкою жолтою подшита»²⁷. У другій половині XVII ст. зменшується кількість згадок у тестах кунтушів порівняно з жупанами, які відігравали роль важливого повсякденного одягу, натомість кунтуш виконував роль урочистого верхнього одягу, який шили з дорогих тканин, що було не всім по кишені²⁸.

Як і шляхтичі, багатші городяни носили поверх фалендишових жупанів підшиті хутром фerezії. Зазвичай нижній та верхній одяг контрастували між собою. Помічено, що на теренах Наддніпрянщини і Волині городяни надавали перевагу верхньому одягу блакитних відтінків, як і загалом міщани й шляхта інших регіонів²⁹. Так, олицький райця Єронім Танюкевич заповів молодшому сину Лукашу лазуровий фалендишовий кунтуш зі срібними гудзиками³⁰, а ковельський міщанин Ян Козловський своєму племінникові Матису – лазуровий паклаковий жупан зі срібними гудзиками, який купив за 60 злотих³¹. Олицька міщанка Анна Маринська відписала старшому синові туркусовий фалендишовий жупан зі срібними гудзиками, лазуровий фален-

дишовий кунтуш з шістьма срібними і позолоченими гудзиками, фалендишову вільчуру, підшиту вовчим хутром зі срібними гудзиками, один червоний пояс, а інший – білий. Молодшому синові вона залишила туркусовий фалендишовий жупан зі срібними гудзиками, лазуровий кунтуш, один червоний пояс, а інший – білий. Міщанин-огородник Іван Вітнюк заповів синові Омелькові лазуровий жупан з 14 срібними гудзиками³². Григорій Мечник передав своєму учню Максиму Степановичу «власний лазуровий жупан, в якому сам ходив»³³. Прокіп Семенович залишив дружині власний блакитний жупан з червоними «*lisztwami kresowymi*», з гафтками (застібками), підшитий полотном, кожух та інший одяг³⁴. Свій старий вживаний одяг заповів нащадкам купець зі Стрия Яцько Ленчиць: лазуровий паклаковий доломан, підшитий білими баранами, старий лазуровий фалендишовий жупан, підшитий старим зеленим сукном, інший старий одяг, шитий з паклакової тканини лазурового кольору, крім того дві старі шапки – одну тузинкову, а другу діряву кармазинову, підшиту баранячим хутром³⁵. Товариш хоругви Яцько Стоговський згадує у своєму заповіті кунтуш лавандового кольору, пошитий з іспанського сукна³⁶.

Менш популярними кольорами для верхнього одягу були зелений, синій, вишневий. Кушнір Юрій Середа переказав старшому синові Пилипові свій гранатовий фалендишовий жупан зі срібними гудзиками, підшитий баєю, срібний пояс, «відлтий трохи по-козацьки»; старий жупан і підшиту баранячим хутром бекешку – дружині Марині і молодшому синові

²⁵ Там само, арк. 46.

²⁶ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 6, арк. 14.

²⁷ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 520.

²⁸ *Zielecka-Mikołajczyk W.* Prawosławni i unici w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku ... – S. 225-227.

²⁹ *Zielecka W.* Majątek ruchomy w testamentach prawosławnych i unitów w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Т. 31, 2009. S. 17. Зокрема у Могилеві міщани носили жупани переважно лазурового або блакитного кольору. Див.: *Zielecka-Mikołajczyk W.* Prawosławni i unici w Rzeczypospolitej... – S. 229.

³⁰ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 1, арк. 19 зв.

³¹ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 6, арк. 178-179.

³² ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 142 зв.

³³ Там само, арк. 48.

³⁴ Там само, арк. 51.

³⁵ Там само, арк. 121-121 зв.

³⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 410, арк. 141–142 зв.

Кирилу³⁷. Огородник Йовко Мискевич залишив старшому синові Омелькові старий синій паклаковий жупан зі срібними гудзиками, старий материнський кожух, білу нову серм'ягу, новий кожух, 10 аршинів тканого полотна³⁸. Швець Матяш Ольшевський заповів синові зелену «напівгранатову делійку», підшиту жовтим кіром і баєю, з папужою шнурівкою і шістьма срібними та золотистими гудзиками, з шовковими вставками³⁹.

Одяг міщан доповнювали коштовні пояси та головні убори – шапки. Незаможні чоловіки носили шапки із сукна, або полотна. Заможні городяни і шляхта віддавали перевагу дорогим ковпакам і шапкам, різноманітним за формою та матеріалом: круглі оксамитові шапки, сукняні ковпаки, підбиті лисячим, соболиним, куничим хутром, шапки-шлики з гострим або опуклим наголовком з дорогого привозного сукна та хутра – з лисячою чи куничою облямівкою. Згадуються також шапки-мегерки і бекешки. Наприклад, кушнір Григорій Нетякевич залишив своїй дружині з дітьми п'ять шапок з лисячого хутра і шосту баранячу, а також баранячі шкіри⁴⁰. Шляхтич Криштоф Садурський серед своїх рухомих речей вирізняє ковпак, підшитий соболями⁴¹, а Мартин Приборський – «шапку соболювою канавацом покритую»⁴².

Найпоширенішим взуттям були чоботи з високими халявами і низькими (боти), черевики (бачмаги). Асортимент взуття був досить широкий, але в тестах він представлений мало: згадуються переважно чоботи, без деталізації. Цікаву інформацію щодо цього подає тестамент олицького чоботаря Миколая Шишковиця (22 II 1625), який згадує, що пошив три пари черевиків на пасках і заробив на цьому всього 20 грошів, за пошиті з саф'яну боти – півтреті злотих,

за башмаки – 40 грошів, за інше замовлення – боти з його сировини він виручив півтреті злотих, а за чіжми або пулени (чоловіче гостроносе взуття) – 1 злотий⁴³ Матвій Калиновський, прибулий до Ковеля шляхтич з Мінського воєводства, у своєму заповіті зазначив, що дарує своєму слугі Іванові дві пари ботів – жовті і чорні⁴⁴. Рівненська міщанка Овдотя, дружина Гаврила Павловича, зазначила, що витратила на чорні бути для сина Андрія 1 злотий⁴⁵.

Одяг військових відзначався різноманіттям кольорів і гатунків тканин. Так, Войтех Мольський, товариш гусарської роти, заповів продати його обмундирування і зброю і на ці кошти справити похорон. Серед одягу згадує шкарлатний кунтуш, китайковий жупан помаранчевого кольору, атласові шаровари, дві гамалійки, три хустки⁴⁶. Ян Юзеф Журавський, товариш гусарської хоругви белзького воєводи Казимира Замойського, повідомляв, що залишив у скрині коштовний одяг: кунтуш з голландського сукна зеленого кольору, підшитий лисячим хутром, другий кунтуш персикового кольору, підшитий хутром, зелений китайковий жупан, підшитий хутром, позолочений гусарський стрій і другий нагайський стрій, кораловий кунтуш і білий жупан⁴⁷.

Схоже, що мода на жіночі шуби була особливою характерна для XVI ст., оскільки в тестах цього періоду трапляється найбільше згадок про них. Аналогічна картина спостерігається і в тестах киян, які згадують значну кількість шуб і хутра різного гатунку (з соболів, кунниць, лисиць, вовків, білок, бобрів, видр), що вважалося показником соціального статусу і вигідним розміщенням капіталу⁴⁸. Шуби найбагатших міщан підшивали адамашком і оксамитом. Так володимирський священник Малофій Івано-

³⁷ Там само, арк. 108.

³⁸ Там само, арк. 99 – 99 зв.

³⁹ Там само, арк. 58 зв.

⁴⁰ Там само, арк. 99 зв. – 100.

⁴¹ Там само, спр. 89, арк. 271 зв.

⁴² Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 8, арк. 6.

⁴³ Biblioteka Kórnicka, sygn. 01204, k. 37.

⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 35, оп. 1, спр. 2, арк. 118 зв.

⁴⁵ Львівська Національна Наукова бібліотека ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ). Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 220.

⁴⁶ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 441, арк. 19.

⁴⁷ Там само, спр. 410, арк. 1399.

⁴⁸ Білоус Н. Тестаменти киян ... – С. 75, 100, 101, 108, 109, 116, 122, 123.

вич у своєму заповіті (1585) перераховує одяг та інші рухомі речі, які в якості посагу він виділив дочці Анні. На першому місці тестатор згадує три коштовні шуби: лисячу шубу «завыиковую гвоздиковым пурприянскимъ сукномъ критую» вартістю 12 кіп гр. лит., шубку «беличюю сибиркову чѣмлѣтомъ чорнымъ критую з девѣтма кнафлями сребръными» за 6 кіп гр. лит., шубку «нагольную», яка коштувала 100 гр. лит. Далі перераховуються види дорогих тканин та їх вартість, з яких мали шити жіночий одяг: саян «китаики черленое з оксамитом», який коштував 8 кіп гр. лит, саян синього мухаєру з оксамитом за 4 копи гр. лит, саян зеленого волоського сукна з оксамитом за 5 кіп гр. лит., саян брунатного волоського сукна вартістю 5 кіп гр. лит., саян сукна «черленого люнского з оксамитом» за 3 копи і 20 гр. лит, саян синього швебединського сукна вартістю 80 гр. лит. З одягу згадується також китлик, пошитий з зеленої китайки з оксамитом з 36 срібними кнафликами вартістю 2 копи гр. лит.⁴⁹

У тестаментях XVII ст. шуби згадуються рідше, натомість переважає інший теплий одяг, підшитий хутром. Так, Олександр Дзуса дочці Олені відписав 4 лікті кармазинового сукна та якісне фалендишове сукно для пошиття верхнього одягу – т.зв. шведки з лисячим хутром. Олицький райця Єронім Танюкевич заповів дочці Хвесі дорогий одяг: спідницю з турецького мухаєру за 30 злотих, підшиту лисами фалендишову катанку вартістю 60 злотих, тонкого ткацького полотна за 40 злотих⁵⁰.

Серед жінок популярними були різного виду плащі (півчамарки, делійки) і літники – легкі жіночі сукні, пошиті з тонких тканин. Так, шляхтянка Анна Медонівна з Клевані заповіла своїй донечці речі зі свого гардеробу: чорний літник з мухаєру, блакитний чамлетовий літник, байовий півчамарок, підшитий смужками, плащик з мухаєру, зелений фартух, шість сорочок, одна з яких

була шовковою, а інші – з простого полотна⁵¹. Криштоф Немиський з Луцька старшій дочці Федорі заповів фалендишову чамару лазурового кольору, «літник селезньовий», півчамарок з мухаєру, літник вишневого кольору, брунатну сукню з фалендишу, пару позолочених поясів, які були заставлені у Луцькому братстві. Другій дочці Гальщі – чамару і турецький півчамарок вишневого кольору, літник чамлетовий червоний, а другий – чорний адамашковий. Порівну між ними розподілялися білі хусти та 7 сувоїв білого полотна⁵². Стефан Булгак відписав своїй онучці Овдоті срібний позолочений пояс з ременем, що важив 3,5 гривні; синові – ковпак, а делію і жупан – внукові Мойсію, дружині – срібний пояс, сукню, півчамарок⁵³. Швець Матяш Ольшевський заповів дочці лазурову паклакову сукню і вишневий турецький півчамарок з мухаєру, підшитий попелицями, червоний чамлетовий кабат з шовковою підшивкою⁵⁴. Купець Якуб Добко зазначив, що його дочка Анна має свій одяг, зокрема два літники і катанку, підшиту заячим хутром⁵⁵.

Коштовний і модний одяг природно згадують заможні міщанки, які могли собі його дозволити. Так, Анна Маринська переказала своїй невістці – дружині старшого сина Миколая «штуку» турецького мухаєру на спідницю і на катанку за 11 талярів, атласову шнурівку зі срібними підшивками, чепець «щиро золотий», атласову шапочку з горностаєями зі срібними підшивками, другу шапочку з золотими підшивками, 35 аршинів тонкого білого полотна, «фрашки* білоголовські»⁵⁶. Остання річ означала комір, пошитий з тонкого полотна і обшитий зазвичай мереживом, він був поширений в іспанській моді у XVI–XVII ст. Подібні речі більше ніде не фігурують у тестаментях волинських міщан. Інша заможна олицька міщанка Маріанна Слоньчина зі свого гардеробу згадує тільки вишневий шовковий пояс, який купила за 20 злотих⁵⁷.

□ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 18, арк. 34.

⁵⁰ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 1, арк. 19-19 зв.

⁵¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 131, арк. 160 зв.

⁵² Там само, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 31.

⁵³ Там само, арк. 92 зв.

⁵⁴ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 58 зв.

⁵⁵ Там само, арк. 168.

* Має бути фризки (старопол. fryga, fryzka, fryza) – вид ковніра, пошитого з тонкого полотна, зазвичай обшитого мереживом.

⁵⁶ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 125.

⁵⁷ Там само, арк. 91 зв.

Загалом волинські міщанки рідко згадують одяг, пошитий з дорогих тканин (адамашк, оксамит, шовк) чи підшитий хутром. Натомість у тестаментях перераховують повсякденний одяг, що передавався у спадок нащадкам по жіночій лінії, а також чоловікам. Володимирська бездітна міщанка Христина Русаківна відписала своєму племінникові Хвесю дві своїх катанки, підшитих хутром, білі хусти, фалендишову сукню, два кабати, інші повсякденні і святкові сукні, підшиту баранками бекешку і фалендишовий жупан, а також турецький літний своєї служебниці Марушки⁵⁸. Регіна Сокальська залишила синові і другому чоловікові свій одяг, оскільки не мала дочок: фалендишову чамару, білі хусти, спідниці, сукні, кабат та ін.⁵⁹ Йовся Веремейчикова своїй племінниці відписала кожух і білі хусти, крім того мала в гардеробі лазурову сукню, табіновий кабат зі срібними застібками (гачками)⁶⁰. Вівдя Білецька своїм племінницям переказала лазурову сукню, кожух, татарський півчамарок, чотири сорочки та чотири намітки⁶¹. Солодовничка Лукашиха згадує серед свого рухомого майна сукню лазурову шиптухову, яку «нажила» з першим чоловіком, 15 аршинів грубого ткацького полотна, 7 сорочок, 4 фартухи, 4 тканих хустки, 3 подушки – ті речі заповіла дочці Марині, а чоловічі фартухи – другому чоловікові⁶². А рівненська міщанка Овдотя Гаврилова Павловичова відписала своїй дочці Маруші лише 12 наміток у скрині та дві подушки⁶³.

Деякі тестаторки згадують частини свого гардеробу і тканини, з яких був пошитий одяг, докладно зупиняючись на його кольорі та окремих деталях. Серед них була, наприклад, Настасія Синицька скаржучись на чоловіка, який за спиртні напої заставив євреям її речі, згадує свій одяг: дві зелених сукні (без уточнень), зелену запаску, яку вона купила за 3 злотих і 15 грошів, синю паклакову катанку вартістю 4 злотих, два старосвітських сарафани з люнського сукна, один з яких коштував 20 злотих, срібний пояс вартістю 50

злотих⁶⁴. З усього переліку привертають увагу два сарафани, що не було характерно для річпосполитської моди, а вказувало на східні впливи, зокрема з Московського Царства. Бездітна ковельська міщанка Аполонія, дружина Кіндрата Лавриновича, заповіла своїй племінниці Мелашці два лікті турецького вишневого мухаєру і 20 ліктів борщового пасамону, лазурову паклакову катанку, підшиту білим баранячим хутром⁶⁵.

Про одяг духовних осіб довідуємося лише з двох актів останньої волі. Парох ковельського костелу Мартин Овакович залишив по собі сукні – табінову і фалендишову, плащ фалендишовий, які просив віддати убогим капланам, а дорожчі – фалендишову сукню, підшиту лисами, та фалендишову сутану – ксьондзу Джевецькому. Тестатор також згадує про нові «козлові» боти і шебокову шапку⁶⁶. Анна Маринська зазначила у тестаменті, що справила своєму середньому синові Аньолові, який служив в Ордені св. Франциска, габіт, що коштував 30 злотих, а другий габіт – за 50 злотих⁶⁷.

Важливе місце у тогочасних тестаментях відводилося *клеянодам* (особливо цінним речам) у вигляді золотих і срібних перснів, сигнетів з гербами власників, гудзиків, оправлених в золото і срібло, коштовних поясів зі срібла і позолоти, різних прикрас з перлів і коштовних каменів, срібного посуду. Мірилом міщанської заможності були срібні ложки, які також переходили у спадок. Тестатори згадують від 1 до 12 таких ложок.

Заможні волинські міщани епізодично згадують золоті і срібні персні, намиста з коралів. Так, Анна Маринська заповіла своїй невістці «два щирозолотих перстенки». Петро Бризель згадує про три персні, переданих у заставу, четвертий золотий з рубіном також потрапив у заставу до єврея за 8 злотих. Миколай Сахнович залишив дітям чотири срібних чапражки (великі гудзики для застібання) і чотири маленьких

⁵⁸ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 492.

⁵⁹ Там само, ф. 33, оп. 1, спр. 6, арк. 157.

⁶⁰ Там само, арк. 48.

⁶¹ Там само, арк. 55.

⁶² Там само, арк. 72 зв. - 73.

⁶³ ЛННБ, ф. 91, спр. 44, арк. 220 зв.

⁶⁴ ЦДІАК України, ф. 33, оп. 1, спр. 1, арк. 155.

⁶⁵ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 6, арк. 132.

⁶⁶ Там само, оп. 1, спр. 2, арк. 20.

⁶⁷ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 125 зв.

срібних застібки, срібний перстень, а також коралове намисто⁶⁸. Христина Русаківна була власницею чотирьох срібних перснів і коралового намиста⁶⁹. Коралове намисто згадує лавник Лукаш Позневич, яке заставив єврею за 5 злотих⁷⁰. У помертньому інвентарі майна Петра Бризеля перераховуються вісім шнурів перлів і ще чотири дрібних, пасок на шовковому шнурі з 90 коралами, намисто на зеленому шовковому шнурі з коралами і з білим кришталевим хрестиком з відлитим з олова зображенням Христа Спасителя і Божої Матері, а з другого боку – Святої Терези⁷¹.

Коштовніші прикраси згадуються, як правило, у заповітах шляхти: діамантові прикраси і намисто з чотирьох шнурів перлів залишив Костянтин Чечель-Новоселецький своїй дочці Катерині⁷². Але і деякі заможні міщани могли похвалитися такими коштовностями. Так, Криштоф Немиський з Луцька заповів дочкам 26 гривень срібла, підшиту золотом і прикрашену рубіновим камінням чапашку, срібні пунтали. Старшій дочці він передав золотий «троїстий» перстень, а молодшій – 8 великих срібних і позолочених гудзиків, кілька малих срібних гудзиків, які можна було продати разом з великим шафіровим перснем і використати ці гроші на свої потреби. У ксьондза Вишинського був заставлений золотий перстень зі смарагдом, який він наказав викупити і залишити дітям⁷³. Стефан Булгак заповів синові Івану два персні з «туркусиками», тобто бірюзою⁷⁴. Інший заможний луцький міщанин Іван Солтан згадує аж 5 коштовних перснів: з рубіном, два з діамантами, з бірюзою, золотий з зеленим каменем, а також намисто з перлів⁷⁵.

Коштовні пояси належали до клейнодів, часто згадуваних у тестаментях волинських гордяч. Навіть пересічні міщани прагнули придбати бодай один такий пояс і мати його в своєму гардеробі для доповнення святкового вбрання. Виготовляли їх, як правило, зі шкіри і обшивали кількома десятками рухомих блях (пол. *kołkami*) зі срібла. Особливо цінними вважалися позолочені пояси⁷⁶. Регіна Сокальська залишила у спадок синові і другому чоловікові три пояси: два маленьких срібних і один срібно-золочений, також по одній срібній ложці⁷⁷. Ковельський міщанин Ян Козловський заповів племінникові Матису срібний пояс, який важив півтори гривні срібла і коштував аж 180 злотих, заставив його пану Моравинському⁷⁸. Олицький райця Єронім Танюкевич залишив дочці Хвесі великий срібний пояс козацької роботи за 80 злотих.⁷⁹ Купець Іван Йовтухович просив свою дружину «справити» молодшим дочкам срібні пояси, як у старшої, а також інше «охендство», на що залишав 700 злотих⁸⁰ Лентвійт Марк Ніфанович купив срібний пояс за 80 злотих, який просив продати і ті гроші використати на поминання його душі⁸¹. Його сестра Тетяна також згадує білий срібний пояс вартістю 80 злотих і малий позолочений пояс, що дістався дочці Анастасії від її брата-небіжчика⁸².

Довгий перелік речей міститься в тестаменті Якуба Добка. Власне з цього починається його майнова диспозиція, що може свідчити про вартість цих речей для тестатора. Не виключено, що вони становили предмет продажу, тобто були товарами. А згадувані три купецькі вози напряму вказують на те, що він був купцем⁸³. Цікавими є різного роду

⁶⁸ Там само, арк. 171–171 зв.

⁶⁹ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 492.

⁷⁰ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 196.

⁷¹ Там само, арк. 134 зв.

⁷² ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 412, арк. 61.

⁷³ Там само, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 31.

⁷⁴ Там само, арк. 92 зв.

⁷⁵ ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 126 зв.

⁷⁶ *Głowacka-Penczyńska A. Rzeczy «stare» i «cenne» w testamentach i inwentarzach mieszczkańskich małych miast Wielkopolski w XVII w. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. 2013. R. LXI, nr 2. – S. 333.*

⁷⁷ ЦДІАК України, ф. 33, оп. 1, спр. 6, арк. 157 зв.

⁷⁸ Там само, Арк. 178-179.

⁷⁹ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 1, арк. 19 зв.

⁸⁰ Там само, спр. 4, арк. 67 зв.

⁸¹ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 6, арк. 14.

⁸² Там само, спр. 9, арк. 74 зв.

⁸³ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 168.

позолочені, срібні і скляні гудзики, а особливо коштовні срібні пояси і пояски з янголами, з популярним серед шляхти у ті часи мотивом «млинових кіл» (*młyńskie kołka*)⁸⁴, срібно-золочений обруч, що заповів Якуб Добко своїй дружині Агаті і дочці Анні⁸⁵. Дружині і дочці купець також залишив навпіл вісім срібних ложок. Зі старого кунтушу, підшитого білими баранами, він пропонував відпороти чотири великі срібні гудзики і ще два великі «московської роботи», та передати дочці.

Зброя або бойове спорядження у свідомості волинських міщан не були атрибутом обов'язкової власності, на відміну від шляхти і жителів прикордонних міст, для яких вона становила цінність. Тому ці речі в тестаментх волинських міщан згадуються спорадично. Так, Криштоф Немиський залишив братові Матвію усю зброю з ладовничкою без срібла, з шнурами і ключем, наказав викупити у пана Григорія Бедонського шаблю, оправну сріблом, що важила 3,5 гривні, заставлену в 20 злотих. Олицький міщанин Павло Островський заповів дружині Тетяні пулгак і шаблю⁸⁶, а лавник Миколай Полупанович своїй дружині – рушницю, яку вона мала продати і виплатити борги⁸⁷. У будинку Станіслава Медзякевича під час опису майна урядники знайшли карабін, два фунти пороху, 20 ладунків, шаблю, ладівницю, а також сокиру, рогатину, драбину для коней, залізний гак, випатрану видру, не випатрану цілу лисицю⁸⁸, що вказувало на те, що тестатор займався мисливством. Крім цього, у його будинку знайшли одну картину, яка насправді могла бути іконою, турецький старий килим, ношений одяг. Подібно і Самійло Солтан серед рухомого майна згадує корд, два пулгаки з ладівницями (а також ікони, пару нових коберців і один «подлейший»)⁸⁹. Парох ковельського костелу Мартин Овакович володів кордом і пістолем

том⁹⁰ (що не було властиве для духовних осіб).

Зрозуміло, зброя часто фігурує в тестаментх волинської шляхти і військових. Так, наприклад, серед рухомих речей Михайла Волка Ланевського згадуються «ладовница оправная, ручниця две пташих, пулгакь одинь, шабля с пуклями сребрными»⁹¹. Товариш хоругви Яцько Стоговський серед свого майна згадує оправну у срібло шаблю, буздиган зі срібним крилом⁹². Поручник панцерної хоругви Андрій Жабицький заповів на побожні цілі свої два битонських мушкети, панцир, пістолети, буздиган, турецьку золотисту шаблю⁹³.

До цінних речей належали книги, які в домівках волинських городян були рідкістю. Так, Урбан Гепнер, син покійного луцького райці і доктора медицини Яна Гепнера, 6 квітня 1662 р. скаржився до війтівського суду на Самуеля Фляку, і в цій скарзі згадується «бібліотека різних авторів» та «образи», тобто картини невідомого походження, а ще різні коштовності, якими він володів «як християнин грецької віри»⁹⁴. Відсутність назв книг, що інколи зазначаються в описах майна, може свідчити про низький рівень освіченості укладачів реєстрів, невміння описувати книги⁹⁵. Бібліотечку медичних книг залишив по собі олицький хірург і колишній корецький вїйт Петро Бризель, про що згадується у посмертному інвентарі його майна, складеного міськими урядниками 20 червня 1665 р. Половину майна складала «*medikamenta aptekarskie i cyrulickie*», а другу половину – медичні книги латинською мовою⁹⁶. Інший олицький мешканець, замковий пушкар німецького походження Віганд або Ленарт Штайн, був власником бібліотечки, що складалася з різних книг релігійного характеру німецькою, латинською і церковнослов'янською мовами. Коли після його смерті 16 червня 1661 р. міські урядники

⁸⁴ Klonder A. Świat materii w testamentach szlachty czeskiej i polskiej z XVII w. ... - S. 469.

⁸⁵ Там само, арк. 167 зв.

⁸⁶ Biblioteka Kórnicka, sygn. 01204, k. 82.

⁸⁷ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 189 зв.

⁸⁸ Там само, спр. 4, арк. 66.

⁸⁹ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 126 зв.

⁹⁰ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 2, арк. 20.

⁹¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 520.

⁹² Там само, спр. 410, арк. 142.

⁹³ Там само, спр. 430, арк. 395 зв. – 396; *Bilous N. Testamenty wojskowych...* - S. 216.

⁹⁴ Там само, спр. 300, арк. 306.

⁹⁵ *Pośpiech A. Pułapka oczywistości. Pośmiertne spisy ruchomości ...* - S. 48.

⁹⁶ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 133 зв.–135 зв.

прийшли до орендованого ним скромного житла для складання інвентарю майна, то серед пушкарського приладдя, старих речей і безладу вони побачили в скрині окуляри і кілька книг⁹⁷.

Луцький віт Марко Жоравницький був власником кількох «латинських книг» (назв не вказано) і двох напрестольних Євангелій, які, згідно з його заповітом від 16 листопада 1611 р., успадкували родичі: «Книги латинские вси братанкови моему Маркови *отказую*, а сребро церковное, Евангелии две напрестольных и книги вси, аператы церковные, тым всемъ *мает волен и моцен будет брат мои пнь Михаило владнути и подавцою быти*»⁹⁸.

Луцькому бурмистрові Самійлу Васильовичу Солтану належало оправлене в срібло «Євангеліє», яке він передав братській церкві Воздвиження Чесного Хреста⁹⁹. Православний шляхтич Гаврило Овсійовський заповів Гойському монастиреві Євангеліє, оправлене у фіолетовий оксамит і срібно-позолочену оправу (22 XII 1698)¹⁰⁰.

Олицький райця Валентин Жембецький мав удома «книги для співу», які заповів місцевому костелу, а свою скрипку з футляром залишив племінникові Григорію¹⁰¹. Це були єдині рухомі речі, згадані у тестаменті, що свідчили про захоплення музикою і співами. Наявність скрипки і книг для співу в будинку міщанина – рідкісний і єдиний випадок серед волинських тестаторів. Так само передав свої книги соборові Введення в храм Пресвятої Діви Марії у Ковелі православний священник соборної церкви Федір Дем'янович, що опосередковано вказує на його добру освіту, про що вже згадувалося вище. Загалом, книги не були розповсюдженим предметом у будинках волинських міщан, у той час як, наприклад, в Ельблонгу і Гданську в XVII ст. релігійна книжка для середньої верстви була повсякденною річчю¹⁰².

Посуд і постіль – основні елементи домашнього побуту, свідчили про добробут та рівень життя людей. Середньо заможні міщани в другій половині XVI ст. вживали їжу з дерев'яного та глиняного посуду, а у святкові дні користалися посудом з цини (олову) і міді. У XVII ст. дерев'яний посуд частково витіснив посуд з цини і міді. Співвідношення вартості цини і міді було приблизно 1:4, а наприкінці XVII ст. 1:10. Так, в 1631 р. великий горілчаний гарнець з міді коштував 30 злотих, що дорівнювало ціні однієї корови, малий гарнець з міді – 20 злотих, котел для прання – 8-12 злотих, велика панва – 4 злотих, середня паневка – 2 злотих, залізний котел для води – 5-8 злотих.¹⁰³ Популярними були мідниці – посуд для вмивання рук і обличчя. Найзаможніші городяни користалися срібним посудом, у деяких тестаментх згадуються срібні кухлі і ложки, що вважалося розкішшю і мірилом міщанської заможності. Станіслав Медзякевич з Олики згадує серед свого майна дві мідниці і посуд з цини, 12 срібних ложок¹⁰⁴. Парох ковельського костелу Мартин Овакович мав три срібних ложки і срібний кубок, три мідних горілчаних корби (мабуть для варіння горілки), а килим і два коберці наказав передати костелові¹⁰⁵.

Заможна олицька міщанка Маріанна Слоньчина залишила після себе дві срібні чашки «московської роботи» за 40 злотих, три срібні ложки, які купила по 5 злотих кожна¹⁰⁶. Анна Маринська, крім срібних ложок, згадує недорогий посуд – олов'яні фляшу і півмисок, півгарнцовку і нову панівку¹⁰⁷. Луцький лавник Стефан Булгак заповів дочці Оксюті дві панівки, а дружині крім одягу постіль – три подушки, перину і коц. Стандартний набір постелі, що згадувалася у заповітах волинських городян, складався з ковдри, простирадла, трьох подушок і коца¹⁰⁸. Загалом

□ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 57 зв.–58.

⁹⁸ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 545 зв.

⁹⁹ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 126.

¹⁰⁰ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 447, арк. 740.

¹⁰¹ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 4, арк. 40.

¹⁰² Klonder A. Wszystkie spuścizna w Bogu spoczywającego... - S. 110.

¹⁰³ Bartkiewicz M. Odzież i wnętrza domów mieszczkańskich ... - S. 85-86.

¹⁰⁴ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 4, арк. 65.

¹⁰⁵ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 2, арк. 20.

¹⁰⁶ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 91 зв.

¹⁰⁷ Там само, арк. 125.

¹⁰⁸ «Постѣль: колдра, коць, подушокъ три, пресцирадѣло». Див., наприклад: ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 520.

білизна і постіль займали небагато місця у переліку рухомих речей щоденного вжитку і порівняно рідко згадуються у волинських тестаментх. Найчастіше заповідали подушки, а заможні міщани – подушки з наволоками, перини і простирадла, рідше – коци і ковдри. Відсутні згадки про матраси, які були у вжитку заможних міщан коронних міст. Кількість подушок залежала від рівня заможності тестатора: бідніші переказували по 1-2 подушці, а заможніші в коронних містах могли мати до 20 і більше, пошитих з дорогих тканин: атласу і піватласу, китайки, адмашку і тафти, оздоблених шиттям¹⁰⁹, але такі речі відсутні в заповітах волинських городян.

Волиняни рідко згадують предмети особистої гігієни, мабуть через їхнє другорядне значення. До них належали, наприклад, рушники. Одна така цікава згадка міститься у заповіті володимирської міщанки Христини Русаківни, яка зберігала в скрині аж 50 рушників, можливо як товар¹¹⁰. Натомість такі предмети гігієни як мило, лохані, лоханки, лійки, що згадуються у тестаментх киян¹¹¹, у переліках майна волинських міщан загалом відсутні.

Ремісники переказували своїм нащадкам ремісничі приладдя. Лукаш, коваль з містечка Козлин, заповів своїм двом синам навпіл кузню з усіма ковальськими знаряддями праці: «половица сынови старшому Фескови, а половица сынови молодшому Самошлови, яко наковалня, мехи, молоты, клещи мале и великиє вшитки, инше начиня мале и велке, кош на три части»¹¹². Кушніри заповідали шкіри різного гатунку, кожухи. Матяш Ольшевський залишив для спільного ужитку дружині з малими дітьми й одруженому синові від першого шлюбу котел і корито для дублення шкір (яке наказав не псувати). Якуб Добко згадує мідний казан «до parzenia» веприв, малий котелок для подорожей, мідний дзбан, які заповів навпіл дружині і дочці від першого шлюбу¹¹³. Валентий Шкляр, не маючи нащадків, переказав своєму братові коловорот¹¹⁴. У випадку відсутності нащадків чоловічої статі таке приладдя

та інвентар переходили у спадок по жіночій лінії. Так, зброяр Григорій Мечник залишив своїй єдиній заміжній дочці Парасковії приладдя для виготовлення мечів, ножів і т.п.: «naczynie rzemiosła mieczniczego od mała do wiela znajdujące się, jako to: miech kowalski, kowadło, srobstaków dwa, toczydło i insze drobne, jako to młotki, piłki z narstatem...»¹¹⁵. Олицький міщанин-огородник Іван Буй переказав дружині і старшій дочці знаряддя праці для обробітку землі, зокрема соху, три подряпаних вози, хомут для кобили¹¹⁶.

* * *

Підсумовуючи, зазначимо, що переліки майна в заповітах городян починалися з найважливіших для тестатора речей. Формула «речи рухомиє, золото, сребро, цины, медь, шаты, гроши готовые» щодо загальної назви рухомих речей вказує на те, що існувала певна їх ієрархія або градація. Найціннішими вважали вироби з благородних металів – золота і срібла, коштовні прикраси, потім – з цини (олова) і міді, а завершували цей перелік одяг та інші речі. Іноді тестатори дарували речі, що не становили особливої цінності у матеріальному вимірі, але мали нагадувати спадкоємцям про колишнього господаря.

Значна кількість домашньої худоби зайвий раз свідчить про велику роль аграрної складової господарської діяльності багатьох мешканців волинських міст. Пересічні міщани найчастіше згадують предмети гардеробу, описуючи принагідно тканину, з якої вони були виготовлені, колір, окремі частини одягу, види хутра, що використовувалися при пошитті чи як оздоба. Вбрання засвідчує проникнення до волинських міст західних впливів, а водночас існування сталих східних запитань; тут поєднувалися модні новинки з глибокою архаїкою, що творило різностильовий мікс. У гардеробі волинських міщан XVII ст. присутні делії і доломани, мода на які почалася в останній третині XVI ст. під впливом угорців, але зникли характерні для минулого століття гермаки. У другій половині XVII ст. на Волині, подібно як і в

¹⁰⁹ Bartkiewicz M. *Odzież i wnętrza domów mieszczańskich ...* - S. 102-105.

¹¹⁰ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 89, арк. 492.

¹¹¹ Білоус Н. *Тестаменти киян ...* - С. 81-82.

¹¹² Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 262, k. 74.

¹¹³ ЦДІАК України, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 168.

¹¹⁴ Там само, ф. 33, оп. 1, спр. 6, арк. 41.

¹¹⁵ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 48.

¹¹⁶ Там само, спр. 1, арк. 3 зв.

інших річпосполитських містах, популярними були кунтуші і жупани, які підшивали різним хутром; вони становили стандартний набір одягу, що передавався у спадок¹¹⁷. Спостерігається повсюдне захоплення лазуровим (відтінком блакитного) кольором, який вважався тогочасним модним трендом для верхнього чоловічого одягу. Заможні городяни мали у своєму гардеробі одяг, пошитий з дорогих тканин, експортованих зі Сходу і Заходу, заявляючи в такий спосіб про свої фінансові можливості, соціальні устремління і прагнення, орієнтацію на моду та вподобання шляхти¹¹⁸. Поширеним аксесуаром волинських міщан були коштовні пояси різних гатунків. Вони зустрічаються у тестаментях геть незаможних тестаторів, які передавали їх у спадок дітям і онукам, вважалися вигідним вкладенням капіталу. Одяг цінувався і зазвичай мав не одного господаря, а коли виходив із ладу, то старанно перелицьовувався. Активно викорис-

товувались як важливий елемент одягу коштовні гудзики і застібки. Порівняно з одягом постіль, посуд та інші побутові предмети згадуються спорадично.

Тестатори з волинських міст постають загальнолюдськи практичними і прагматичними, ощадливими, такими, що дбають про своє майно. Речі для них мали утилітарне значення, а коштовності сприймалися як «мобільні артефакти», які можна було продати або заставити в разі потреби. В заповітах чоловіків рідкісними були згадки про зброю і книжки, а в жіночих – відсутні предмети особистого характеру (напр. люстерка, гребінці, щіточки, оправлені в срібло тощо), що було характерно для тестаторів коронної частини Речі Посполитої. Незважаючи на специфіку такого джерела, як тестамент, аналіз його матеріальної частини є важливим джерелом для дослідження матеріальної культури ранньомодерного міського соціуму.

References

1. Bartkiewicz, M. (1974) *Odzież i wnętrza domów mieszczanskich w Polsce w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wyd. PAN. [in Polish].
2. Bilous, N. (2021) *Za krok do Vichnosti. Meshkantsi mist Volyni u svitli testamentiv kintsia XVI – XVII stolit'*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU, VD «Prostir». [in Ukrainian].
3. Bilous, N. (2011) *Testamenty kyian seredyny XVI – pershoi polovyny XVII st.* Kyiv: Instytut istorii, vyd-vo «Prostir» [in Ukrainian].
4. Bilous, N. (2016) *Testamenty wojskowych poległych i zmarłych na Wołyniu w XVII w.* Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 64(2), 211-224 [in Polish].
5. Głowacka-Penczyńska, A. (2013) *Rzeczy «stare» i «cenne» w testamentach i inwentarzach mieszczanskich małych miast Wielkopolski w XVII w.* Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. R. LXI, 2, 381-393. [in Polish].
6. Klonder, A. (2020) *Prowincjusze i detaliści. Drobny handel i rzemiosło w Rzeczypospolitej w XVII – początku XVIII wieku*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN. [in Polish].
7. Klonder, A. (2019) *Świat materii w testamentach szlachty czeskiej i polskiej z XVII w.* Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. R. 67, 4, 449-484. [in Polish].
8. Klonder, A. (2000) *Wszystka spuścizna w Bogu spoczywającego. Majątek ruchomy zwykłych mieszkańców Elbląga i Gdańska w XVII wieku*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN. [in Polish].
9. Pośpiech, A. (1992) *Pułapka oczywistości. Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkoposkiej z XVII wieku*. Studia i materiały z historii kultury materialnej. T. LXIV. Warszawa [in Polish].
10. Turska, K. (2004) *Garderoba jako przejaw gustu, stanu majątkowego i statusu społecznego w XVI wieku*. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. Warszawa, 2, 207-217. [in Polish].
11. Zielecka, W. (2009) *Majątek ruchomy w testamentach prawosławnych i unitów w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. Białoruskie Zeszyty Historyczne. T. 31. [in Polish].
12. Zielecka-Mikołajczyk, W. (2012) *Prawosławni i unicy w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. wobec życia i śmierci w świetle swoich testamentów*. Warszawa: Neriton [in Polish].

¹¹⁷ Klonder A. Świat materii w testamentach szlachty czeskiej i polskiej ... S. 471; Prowincjusze i detaliści. Drobny handel i rzemiosło w Rzeczypospolitej w XVII – początku XVIII wieku. -Warszawa, 2020. - S. 38-39.

¹¹⁸ Turska K. Garderoba jako przejaw gustu, stanu majątkowego i statusu społecznego w XVI wieku // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. 2004, nr 2. - S. 207-217.